

Μετουσίωση και Αστυνομικό Μυθιστόρημα

Δημήτρης Μαλιδέλης, Λένα Τελειώνη, Διονύσης Τσιογκρής

Ο Φρόντ ήταν ένας παθιασμένος αναγνώστης της λογοτεχνίας. Η λογοτεχνία έθρεψε τη σκέψη του και συνεισέφερε στις επιστημονικές ανακαλύψεις του. Γνωρίζουμε επίσης ότι το 1930 βραβεύτηκε με το λογοτεχνικό βραβείο Γκαίτε.

Κι ενώ για τον Φρόντ το όνειρο ήταν η βασιλική οδός για το ασυνείδητο, το έργο τέχνης και κατ' επέκταση η λογοτεχνία, αποτελούσε ένα άλλο μονοπάτι για να έρθουν στην επιφάνεια τα βαθύτερα στρώματα της ανθρώπινης ύπαρξης, παραλλαγμένα βεβαία από τις παρεμβολές του εγώ. Γι' αυτό ο Φρόντ μας υπέδειξε να διαβάζουμε τα μυθιστορήματα όπως «διαβάζουμε» τα όνειρα (Τζούλης, 1993).

Έτσι στις «Μελέτες για την Υστερία», ο Φρόντ αναφέρει: «...εκπλήσσομαι διαπιστώνοντας ότι οι παρατηρήσεις μου για τους ασθενείς διαβάζονται σαν νουβέλες και ότι δεν φέρουν τη σφραγίδα του σοβαρού που χαρακτηρίζει, τρόπος του λέγειν, τα έργα των επιστημόνων. Παρηγορούμαι όμως, λέγοντας στον εαυτό μου, πως αυτή η κατάσταση προφανώς οφείλεται στη φύση του υπό μελέτη ζητήματος και όχι σε προσωπική μου επιλογή.... Η λεπτομερής παρουσίαση των ψυχικών διαδικασιών, σαν αυτή που βρίσκουμε συνήθως στους μεγάλους συγγραφείς- δημιουργούς, μου επιτρέπει, εφαρμόζοντας έναν μικρό μόνο αριθμό ψυχολογικών διατυπώσεων, να αποκτήσω κάποια ιδέα για την εκτύλιξη μιας υστερίας. Αυτού του είδους οι ιστορίες αρρώστων ... έχουν το πλεονέκτημα της ενδόμυχης σχέσης της ιστορίας της αρρώστιας με τα νοσηρά συμπτώματα...» (Freud, Bleuer, 1895, σ. 127-128).

Το φροϋδικό-αναλυτικό ιστορικό καθώς επικεντρώνεται στα ίχνη της παιδικής εμπειρίας «... θέτει υπό ερώτηση τον τρόπο με τον οποίο το κλινικό υλικό συνδέεται με τα ιστορικά ζωής καθώς και τον τρόπο με τον οποίο οι αφηγηματικές ενότητες συνδυάζονται σε μια σημαίνουσα συνέχεια... » (P. Brook, 1990, σ. 96).

Ο Φρόντ το 1915, στα Δοκίμια Μεταψυχολογίας αναφέρει ότι ένα από τα πεπρωμένα των ενορμήσεων, εκτός της απώθησης, της στροφής επί του εαυτού και της αντιστροφής, είναι και η μετουσίωση. Η μετουσίωση είναι ο βασικός μηχανισμός, με την έννοια ότι η ψυχική ενέργεια της ενόρμησης έχει τη δυνατότητα να μετατίθεται από το αρχικό αντικείμενο εκλογής σε άλλο ή σε άλλα υποκατάστατα, και αυτή

ακριβώς η δυνατότητα «μετάθεσης της ενέργειας» (η οποία κορυφώνεται στη μετουσίωση) αποτελεί και το πιο σημαντικό χαρακτηριστικό της δυναμικής του ψυχισμού.

Γνωρίζουμε ότι στην ψυχαναλυτική εργασία, η αφηγηματική διάσταση έχει εξέχουσα σημασία. Όταν ο αναλυόμενος διηγείται τη ζωή του ή κάτι που του συνέβη, φτιάχνει ένα πλαίσιο λόγου μέσα στο οποίο μπορεί πιο εύκολα να βρει ή να κατασκευάσει τις ψυχικές του συντεταγμένες (Ψυχαναλυτικό περιοδικό Εκ των Υστέρων Νο 10, 2003, Εισαγωγή).

Η επιτακτική ανάγκη για αφηγηματική εξήγηση εκφράστηκε στην επινόηση του 19^{ου} αι., το αστυνομικό μυθιστόρημα, το οποίο ισχυρίζεται ότι όλες οι πράξεις έχουν κίνητρα, ότι συνδέονται μεταξύ τους αιτιατά και ότι ως τέτοιες είναι δυνατό να γίνουν κατανοητές από τον οξυδερκή παρατηρητή (Brook, 1990).

Η ψυχανάλυση και η αστυνομική λογοτεχνία γεννήθηκαν ταυτόχρονα. Η αστυνομική λογοτεχνία του 19^{ου} αι. έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της φροϋδικής θεωρίας. Ο Έντγκαρ Άλαν Πόε έδωσε στον Φρόυντ το λογοτεχνικό προηγούμενο. Ο Σέρλοκ Χολμς του Σερ Άρθουρ Κόναν Ντόιλ του έδωσε το αναλυτικό μοντέλο (Farber, 2022).

Σύμφωνα με τον P. Brook (1990), «ο Φρόυντ είχε συνείδηση των αναλογιών ανάμεσα στη ψυχαναλυτική έρευνα και τη δουλειά του ντετέκτιβ. Αντιμέτωπος με αποσπασματικές μαρτυρίες, με στοιχεία διάσπαρτα μέσα στη σύγχρονη πραγματικότητα, αυτός που θα ήθελε να εξηγήσει, θα έπρεπε να ανατρέξει σε μια ιστορία που εκτυλίχθηκε στο παρελθόν και που αιτιολογεί τον τρόπο που μορφοποιήθηκε στο παρόν. Οι αστυνομικές ιστορίες προβάλλουν μια πραγματικότητα δομημένη ως σύνολο αμφίσημων σημείων που αποκτούν νόημα χάρη σε μια παρελθούσα ιστορία, η οποία πρέπει να αποκαλυφθεί ώστε να διέπει την αναπαραγωγή των σημείων αυτών ως μιας αλυσίδας γεγονότων με αφετηρία, πρόθεση και επίλυση και ισχυρές αιτιατές σχέσεις ανάμεσα σε κάθε κρίκο» (Brook, 1990, σ. 98).

Η μορφή του ντεντέκτιβ μπορεί να θεωρηθεί ως προϊόν του ενδιαφέροντος του 19^{ου} αι. για τις εγκληματικές παρεκκλίσεις αλλά και ως προϊόν του ενδιαφέροντος για την αφηγηματική εξήγηση που κάνει τον απολογισμό αυτού που είμαστε μέσω της ανασυγκρότησης του τρόπου με τον οποίο γίναμε έτσι.

Στην προσπάθεια του για την ανίχνευση της αιτιολογίας της νεύρωσης, ο Φρόντ (Μελέτες για την Υστερία 1895) γίνεται σχεδόν ένας «ντεντέκτιβ», πιέζοντας τις αναλυόμενες του να του προσφέρουν στοιχεία-συμπτώματα, ανατρέχοντας στο παρελθόν για να αποκαλύψει μια τραυματική στιγμή, τη σκηνή του εγκλήματος, που θα αποδώσει νόημα σε όλα τα επακόλουθα γεγονότα (Brook, 1990).

Στην περίπτωση του Λυκάνθρωπου ο Φρόντ θα ανακαλύψει ότι η «αστυνομική έρευνα» και η αφήγηση της είναι εξαιρετικά πιο πολύπλοκες και προβληματικές και αξεδιάλυτα συνδεδεμένες με τη μυθοπλασία.

Γιατί στον Λυκάνθρωπο, ο Φρόντ αντιλαμβάνεται κι επισημαίνει ότι έχει να κάνει με μια παιδική νεύρωση που αναλύεται δεκαπέντε χρόνια μετά, με «μια παιδική διαταραχή» που αναλύεται «μέσω της ανάκλησης της από έναν διανοητικά ώριμο ενήλικα». Το «έγκλημα» που πρέπει να εξιχνιαστεί είναι αρχαίο, καλυμμένο από επακόλουθα γεγονότα, σκεπασμένο με στρώματα διαταραχών της ώριμης ηλικίας, προσιτό μόνο μέσω της ανάκλησης του από τη μνήμη (Brook, 1990). Εδώ ο παραλληλισμός μεταξύ του ψυχαναλυτικού έργου και της δουλειάς του ντεντέκτιβ, συμπληρώνεται από την προσφιλή στον Φρόντ εικόνα του ψυχαναλυτή-αρχαιολόγου.

Με βάση τα όσα προαναφέρθηκαν, το αστυνομικό μυθιστόρημα μπορεί να προσεγγισθεί από την ψυχανάλυση όχι μόνο ως προϊόν μετουσίωσης αλλά και ως ένας χώρος όπου αναδύονται ποικίλες συναισθηματικές καταστάσεις, διαπλέκονται διαφορετικά επίπεδα αντίληψης, συνειδητά και ασυνείδητα, έκδηλα και λανθάνοντα, ενώ παράλληλα, μέσω των πρωταγωνιστών, μπορούν να συμβούν πολλαπλές ταυτίσεις.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η έννοια του χαρακτήρα και συγκεκριμένα η έννοια του «χαρακτήρα στη συνεδρία» (*personaggio in seduta*, Ferro, 1996, 2009, 2018), η οποία προέρχεται από την αφηγηματολογία και ορίζεται με τρεις διαφορετικούς τρόπους:

α) ο χαρακτήρας ως φυσικό πρόσωπο, που είναι και ο πιο κλασικός τρόπος προσέγγισης, β) ο χαρακτήρας ως κινητήριο δύναμη της ιστορίας και γ) ο χαρακτήρας ως το αποτέλεσμα της συν-δημιουργίας του συγγραφέα και του αναγνώστη.

Ο τρίτος τρόπος προσέγγισης του χαρακτήρα επιτρέπει τη μετακίνηση από την ιστορική πραγματικότητα που φέρνει ο αναλυόμενος στη συνεδρία σε μια κατάσταση «λειτουργικού αθροίσματος» (*aggregato funzionale*).

Στο παρόν εργαστήριο, με αφετηρία το αστυνομικό μυθιστόρημα, θα αναφερθούμε στην αφηγηματολογία όπως αυτή αναφέρεται και περιγράφεται από τον A. Ferro σύμφωνα με τον οποίο, η ανάλυση δεν είναι μόνο μια θεραπεία αλλά μια σειρά από ιστορίες που συν-δημιουργούνται από τον αναλυτή και τον αναλυόμενο. Αυτές οι ιστορίες- αφηγήματα αντιπροσωπεύουν την εσωτερική κατάσταση του αναλυόμενου και λειτουργούν ως μεταφορές για τη συναισθηματική πραγματικότητα που βιώνει εντός της συνεδρίας. Επιπλέον, θα αναφερθούμε στους χαρακτήρες, όπως αυτοί αναδύονται στην κλινική αφήγηση και οι οποίοι νοούνται ως οι δυναμικές αναπαραστάσεις των συναισθημάτων και των συγκρούσεων του αναλυόμενου εντός του αναλυτικού πεδίου. Τέλος θα αναφερθούμε στη διαδικασία της μυθοπλασίας και στη σχέση της με τις πρωταρχικές φαντασιώσεις.

Θα παρουσιαστεί κλινικό υλικό.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Baranger, W., Baranger, M. (1961-1962). “La situazione analitica come campo dinamico”. Tr. It. in *La situazione psicoanalitica come campo bipersonale*. Raffaello Cortina, Milano 2011.

Bezoari, M., Ferro, A. (1992). “I personaggi della seduta come aggregati funzionali del campo analitico”. In *Notiziario SPI*, 2, pp. 103-115, Borla, Roma.

Bezoari, M., Ferro, A. (1997). “Il posto del sogno in una teoria del campo analitico”. In Gaburri, E., (a cura di). *Emozione e interpretazione. Psicoanalisi del campo emotivo*. Bollati Boringhieri, Torino.

Bion, W. R. (1965). *Trasformazioni*, Tr. it. Armando, Roma 1973.

Bolognini, S. (2002). *L'empatia psicoanalitica*. Bollati Boringhieri, Torino.

Breuer, J., Freud, S. (1892-1895). Studi sull' isteria. Tr. it. in *Opere*, vol. 1 Boringhieri, Torino 1967.

- Brook, P. (1990). “Μυθοπλασίες του Λυκάνθρωπου: Ο Φρόντ και η αφηγηματική κατανόηση». Στο *Λογοτεχνία και Ψυχανάλυση*, μτφ. Β. Καλλιπολίτης, Εξάντας, Αθήνα.
- Civitaresse, G. (2010). “Do cyborgs dream? Post-human landscapes in Shinya Tsukamoto’s *Nightmare Detective* (2006)”. In *International Journal of Psychoanalysis*, 91, pp. 1005-1116.
- Eco, U., Sebeock, T. (1983). *Il segno dei tre. Holmes, Dupin, Peirce*. Bompiani, Milano.
- Εκ των Υστέρων*, Ψυχαναλυτικό Περιοδικό, No 10, Εξάντας, Αθήνα, 2003.
- Farber, D. (2022). “Miss Fisher Meets Tustin and Klein”, In *Fort Da*, (28)(1):73-80.
- Ferenczi, S. (1932). “La confusione delle lingue tra gli adulti e i bambini”. Tr. it. in *Opere*, vol. 4. Raffaello Cortina, Milano 2002.
- Ferro, A. (1992). “Due autori in cerca di Perzonaggi: la Relazione, il Campo, la Storia”. In *Rivista di Psicoanalisi*, 38, pp. 44-91.
- Ferro, A., Civitaresse, G., Collova, M., Foresti, G., Mazzacane, F., Molinari, E., Politi, P. (2011). “*Psicoanalisi in giallo, L’analista come detective*”. Raffaello Cortina Editore, Milano, 2015.
- Ferro, A. (2009). “Transformations in dreaming and characters in the psychoanalytic field”. In *International Journal of Psycho-Analysis*, 90, pp. 2009-2030.
- Ferro A. *Η τεχνική στην ψυχανάλυση των παιδιών*, Επιστημονική επιμέλεια και μετάφραση: Δ. Μαλιδέλης, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2006.
- Freud, S. (1899). L’interpretazione dei sogni. Tr. it. in *Opere*, vol. 3. Boringhieri, Torino 1966.
- Freud, S. (1913). Il Mose di Michelangelo, Tr. it. in *Opere*, vol. 7, Boringhieri, Torino 1975.
- Freud, S. (1913-1914). Totem and Taboo and Other Works, vol.12, in *Standard Edition*, Hogarth Press, London
- Freud, S. (1916-1917). Introductory Lectures on Psycho-Analysis (Part 1 and 2), vol. 15, in *Standard Edition*, Hogarth Press, London

- Freud, S. (1916-1917). Introductory Lectures on Psycho-Analysis (Part 3), vol.16, in *Standard Edition*, Hogarth Press, London
- Freud, S. (1938). Compendio di psicoanalisi. Tr. it. in *Opere*, vol. 11. Boringhieri, Torino 1979.
- Klein, M. (1929). “La personificazione nel gioco infantile”. Tr. it. in *Scritti 1921-1958*. Boringhieri, Torino 1978.
- Kohut, H. (1959-1981). *Introspezione ed empatia*. Raccolta di scritti (1959-1981). Tr. it. Bollati Boringhieri, Torino 2003.
- Μαλιδέλης Δ. & Ferro A. (2018). Συνομιλία με τον Antonino Ferro. *Οιδίπους* 19 : 6-35.
- Μαλιδέλης, Δ.(2020). Η θεωρία του Πεδίου στο πλαίσιο της Ψυχαναλυτικής Θεωρίας και Τεχνικής. *Οιδίπους* 21: 142-163.
- Newirth, J. (2015). “Psychoanalysis' Past, Present, and Future: Sherlock Holmes, Sir Lancelot, and the Wizard of Oz”. In *Psychoanalytic Psychology*, (32)(2):307-320.
- Ogden, T.H.(2005). *L' arte della psicoanalisi*. Tr. it. Raffaello Cortina, Milano 2008.
- Stern, D.N. (2002). “Words and wordlessness in the psychoanalytic situation”. In *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 50, pp. 221-247.
- Στεφανάτος, Γ. (2016). *Κατασκευές της Ψυχανάλυσης Κατασκευές του Ψυχαναλυτή Αναζητώντας μιαν αλήθεια που γιατρεύει*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα.
- Τζούλης, Θ. (1993). *Ψυχανάλυση και Λογοτεχνία*. Οδυσσέας, Αθήνα, 1996.
- Winnicott, D. W. (1971). *Gioco e realta*. Tr. it. Armando, Roma, 1974.